

MEĐUVJERSKI SUŽIVOT I TOLERANCIJA U CRNOJ GORI U XVI I XVII VIJEKU

Jovan Đuranović

After Duke Đurađ Crnojević left Montenegro, the Ottomans tried to establish their rule over the Montenegrin territory. In order to establish tax obligations the Ottoman administration carried out censuses of the Montenegrin population, in 1521 and 1523. Based on these censuses (defter) we can see that the process of islamization had already begun.

The foundations of the interreligious coexistence in Montenegro characterised by tolerance, equality and respect, were laid by the Montenegrin ruler Đurađ Crnojević as well as Skanderbeg Crnojević who ruled the Montenegrin sanjakat from 1513 to 1528.

Stara Crna Gora nastala je nakon završetka vladavine slavne dinastije Crnojevića i obuhvatala je četiri nahije: Katunsku, Lješansku, Riječku i Crmničku sa prijestonicom na Cetinju.

Granice Stare Crne Gore u odnosu na Osmansko Carstvo utvrđene su rijekama Moračom, Sitnicom i Zetom, a prema Mletačkoj Republici do iznad Kotora. Nakon napuštanja Crne Gore od strane crnogorskog gospodara Đurađa Crnojevića Osmansko carstvo pokušava da uspostavi vlast nad njenom teritorijom. Crnogorski narod daje žestok otpor i osmanske vlasti su bile prinuđene na davanje povlastica. Crnogorci dobijaju status slobodnih seljaka-fulurdžija koji pošeduju svoju kuću i baštinu,

imaju svoje glavare, nemaju obavezu da idu u osmansku vojsku, a jedina obaveza im je bila da plaćaju godišnji porez. Ni obavezu plaćanja poreza kojeg su nametnule osmanske vlasti Crnogorci nijesu prihvaćali, već su stalno dizali bune i vodili borbe.

Radi utvrđivanja poreske obaveze osmanske vlasti izvršile su popise crnogorskog naroda 1521. i 1523. godine. Ovi popisi su dragocjeni izvor podataka, jer otkrivaju mnoge važne podatke iz perioda Stare Crne Gore. Na osnovu ovih popisa-deftera vidi se da je početkom XVI vijeka počeo proces islamizacije jednog dijela crnogorskog naroda na prostoru Stare Crne Gore. Iz ovih podataka da se zaključiti da je hrišćansko i islamizirano stanovništvo u Staroj Crnoj Gori uživalo ista prava i obaveze.

Temelje međuvjerskog suživota u Crnoj Gori kojeg su krasile tolerancija, ravnopravnost i uvažavanje, udarili su crnogorski gospodari Đurađ Crnojević i Skenderbeg Crnojević koji je vladao crnogorskim sandžakatom od 1513. do 1528. godine.

Na osnovu dokumenata iz XVII vijeka da se zaključiti da je Stara Crna Gora bila matična država, jednako za Crnogorce hrišćanske vjeroispovijesti i za Crnogorce islamske vjeroispovijesti-muslimane, jer imaju iste glavarske položaje i zajednički preuzimaju obaveze u odbrani svoje države Stare Crne Gore, čija je sloboda i nezavisnost bila često ugrožena od strane Osmanskog Carstva.

Stara Crna Gora početkom XVI vijeka

Granice Stare Crne Gore početkom XVI vijeka poklapaju se sa granicama posljednjih vladara slavne dinastije Crnojevića. Prijestonica države Crnojevića zbog pritiska velikog Osmanskog carstva pomjerana je sa istoka prema zapadu, to jest sa Žabljaka je 1478. godine prenesena na Obod, zatim sa Oboda na Cetinje na kojem je Ivan Crnojević 1482. godine podigao dvor, a manastir 1484. godine. Ovo je period kad su već odavno pod Osmansko carstvo potpale sve balkanske države osim Crne Gore.

Teritoriju države Crne Gore početkom XVI vijeka, kojom su vladali Crnojevići čini prostor između Skadarskog jezera, donjeg toka rijeke Morače, Zete, Budoša, Pustog Lisca do Crkvice iznad mora, Golog vrha, Lovćena i Rumije. Crnoj Gori su takođe pripadali Brajići, Maine, Grbalj i Pobori, a od Pobora je išla ka moru, otprilike na prostoru između Miločera i Svetog Stefana.¹ U periodu kada je cio Balkan i veliki dio jugoistočne Evrope bio pod apsolutnom vlašću Osmanskog carstva u Crnoj Gori se otvara štamparija na Obodu 1494. godine i štampaju se prve knjige.

Jedna etapa crnogorske države završava se sa slavnom dinastijom Crnojevića u kojoj se posljednji put 1503. godine pominje Stefan Crnojević kao vladar, a nakon njega je crnogorskim sandžakatom vladao od 1513. godine do 1528. godine Skenderbeg Crnojević. Nakon ovih datuma nastupa druga era crnogorske istorije koju karakteriše stalni pokušaj uspostavljanja osmanske vlasti nad Crnom Gorom i vjekovnog otpora i borbe crnogorskog naroda za slobodu i nezavisnost.

Crnogorska država pod vođstvom gospodara iz dinastije Crnojevića nakon što je čitav Balkan i veliki dio istočne i srednje Evrope potpuno pao pod osmansku vlast, davala je oružani otpor velikom Osmanskom Carstvu u odbrani svoje samostalnosti, što potvrđuje i geografska mapa evropskih država iz 1500. godine na kojoj nema nijedne balkanske države osim Crne Gore, dok su sve druge balkanske države bile davno porobljene od strane Osmanskog Carstva.

Crna Gora pod vođstvom Đurađa Crnojevića, opkoljena i pritisnuta velikim Osmanskim Carstvom pokušava da traži spas na dva načina, prvo podizanjem svijesti svoga naroda putem knjige i obrazovanja, pa je u tom cilju 1492. godine iz Mletaka

¹ Dr Živko Andrijašević, *Istorija Crne Gore*, Vukotić media, Beograd 2015, str. 47. i 68.

nabavljena štamparija u kojoj su na Obodu i u Cetinju štampane knjige do 1496. godine, i drugo okretanje spoljne politike prema Mletačkoj Republici.

Đurađ Crnojević 1496. godine odlazi u Mletke odakle mu je bila žena i pokušava da dobije pomoć da bi organizovao ustanak u Crnoj Gori. Snaga Mletačke Republike bila je neuporedivo slabija od Osmanskog Carstva, tako da Đurađ na ovoj strani nije našao spasa. On pokušava da sklopi savez sa francuskom državom, ali ni na toj strani nije našao pomoć. I u tim uslovima Đurađ Crnojević početkom 1500. dolazi u Crnu Goru s namjerom da digne ustanak ali ga Turci hvataju i upućuju u Anadoliju đe je završio život.

Sliku vremena u kojem se nalazila Crna Gora u posljednim godinama vladavine dinastije Crnojevića govori testamentarno pismo koje je 22. oktobra 1499. godine u Milanu napisao Đurađ Crnojević svojoj ženi Izabeti Erico.² Ovaj važni dokument ima kako istorijski, tako i književni značaj jer je napisan dijelom književnim stilom. Ovom prilikom zadržaćemo se samo na dijelu testamenta u kojem Đurađ savjetuje svoju ženu Izabetu kako da riješi pitanje obezbjeđenja podizanja svoja dva dječica, ako ih mletačka vlast ne uzme pod svoju zaštitu i ne obezbijedi im izdržavanje. Đurađ u testamentu piše svojoj ženi Izabeti: „Uzmi odmah mog sina Ludovika Konstantina i odvedi ga mome ujaku Konstantinu, neka ga preda kralju Francuske, a Salamona pošalji u carski dvor njegovom stricu Skenderbegu i tako se uzdam u boga, da te ova dva sinčića neće puštiti da umreš od gladi, jer će jedan biti uz cara, a drugi uz kralja.“

Slično testamentarnom pismu svoga brata Đurađa, Skenderbeg je uputio u Veneciju svojoj snahi Izabeti, ženi Đurađevoj i sinovcu Solomunu sljedeće pismo-testament:

² Miroslav Čosović, preuzeto sa portala „Analitika“ 22. 10. 2015, *Sazdanje Cetinja*, Leksikografski zavod, Titograd, 1984.

„Plemenitoj i mudroj i svake časti i visoke hvale bogom darovanoj i visokorodnoj i ljubimoj snahi gospođi Izabeti i našem prevazljubljenome sinu gospodinu mi Solomunu od gospodina Skenderbega Crnojevića, sandžakata crnogorskog i primorskog i svoj dioklitijanskoj zemlji gospodina, mili, ljubezni i veledragi pozdrav vašemu gospodstvu. Poslje ovoga neka zna gospodstvo vaše kako nas je Bog udostojio da vladamo i gospodarimo zemljom ovom đeda i oca našega, tako molimo gospoda Boga svedržitelja da poslje nas i na vas veliki božji divni i nepremjenljivi promisao carstva njegovoga i da vas Bog udovolji, da vladate i gospodarite zemljom i prestolom đeda i oca našega i našijem“.³ Bez obzira kojoj su vjerskoj zajednici pripadali, jedan hrišćanin a drugi musliman, sinove Ivana Crnojevića to ništa ne brka da se bratski ponašaju jedan prema drugom. Đurađ kao hrišćanin ima puno povjerenje u svoga brata Skenderbega koji je islamske vjere da će brinuti o njegovom sinu kao da mu je otac. Na drugoj strani Skenderbeg ostavlja u testamentu da ga na čelo crnogorskog sandžakata zamijeni njegov sinovac Solomun.

Ove istorijske oporuke Đurađa i Skenderbega Crnojevića, gospodara Crne Gore predstavljaju političku platformu, jer su njima udareni temelji budućih odnosa islamiziranih i hrišćanskih Crnogoraca, posebno na prostoru Stare Crne Gore kao našljednice dukljanske i zetske države. A da li se moglo nešto drugo očekivati od te slavne dinastije koja je svojom kulturom i junaštvom zadivila Evropu.

Poslije vladavine Stefana Crnojevića trećeg sina Ivana Crnojevića, koji se posljednji put pominje 1503. godine Crna Gora ulazi u sastav Osmanskog carstva kada je ono bilo na vrhuncu svoje moći. Osmanske vlasti u početku su pokušale da u Crnu Goru uvedu timarski sistem kao kod svih drugih osvojenih

³ Prof. Marko Dragović, *Istorija Crne Gore*, I dio Podgorica, 1935, str 14.

zemalja. Timarski sistem podrazumijeva plaćanje harača sultanu, raznih dažbina sandžak-begu, službu u turskoj vojsci i van granica Crne Gore. Odmah nakon pripajanja skadarskom sandžakatu Crna Gora počela je da pruža otpor osmanskoj vlasti, pa je 1500. godine održan na Cetinju prvi poznati Opšte crnogorski zbor. Na zboru je donesena odluka da ih Mletačka republika primi pod svoju vlast i da se za gospodara Crne Gore i Grblja imenuje Đurđe Crnojević.

Zbog neprihvatanja Crnogoraca da plaćaju harač osmanskim vlastima nastupile su bune i otpor širih razmjera 1499-1502, 1505, 1510. i 1513. godine.⁴ Poznat je napad osmanskih snaga na Crnu Goru 1505. godine koji je predvodio Sandžak-beg Nasim sa 6.000 boraca da bi primorao Crnogorce na poslušnost i plaćanje harača.⁵ Takođe je i 1510. godine Skadarski sandžak-beg napao Crnu Goru sa zadatkom da silom naplati porez, što mu nije pošlo za rukom jer su Crnogorci pružili žestok otpor. Odlučan otpor Crnogoraca primorao je Portu na popuštanje, osmanske vlasti ocijenile su da je otpor crnogorskog naroda žestok, pa u želji da taj otpor što više neutrališu odlučili su 1513. godine da Crna Gora iako mala postane sandžakat na čije čelo su postavili Skenderbega Crnojevića, sina bivšeg gospodara Crne Gore Ivana Crnojevića koji je primio islamsku vjeru 1485. godine.

Skenderbeg Crnojević dolaskom na čelo crnogorskog sanžakata, kojim je vladao do 1528. godine⁶, trudio se da održi tradiciju dinastije Crnojevića, u svom grbu zadržao je dvoglavog orla, a za sebe je isticao da je sultanovim imenovanjem za sandžak-bega dobio očinsku zemlju. On je sebe nazivao sandžak-begom crnogorskim i

⁴ Dr Radoje Pajović, *Crna Gora kroz istoriju*, Obod, Cetinje 2005, str. 10.

⁵ Dr Gligor Stanojević i dr. Milan Vasić, *Istorija Crne Gore* knjiga 3, Redakcija za istoriju Crne Gore, Titograd 1975, str. 25.

⁶ Branislav Đurđev, *Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku*, Svjetlost, Sarajevo 1953, str. 48.

primorskim i gospodinom sve diokletijanske zemlje. U njegovoj službi i pratnji nalaze se Crnogorci islamske i hrišćane vjeroispovijesti, a bio je zaštitnik crkve i poklanjao joj relikvije.⁷

Takođe je Skenderbeg Crnojević iz osnova promijenio položaj stanovništva u Crnoj Gori, ukinuti su timari, harač, ušur i ostale obaveze koje je plaćala raja u drugim porobljenim zemljama pod osmanskom vlašću. Za sve stanovništvo uvedena je posebna dažbina, filurija, u iznosu od 53 akči od svake kuće.⁸ Filurija se plaćala jednom godišnje. Uvođenjem ovakvog poreskog sistema Crnogorci su postali slobodni seljaci, vlasnici svoje kuće, svoga imanja i svoga života, a nijesu imali obavezu da idu u osmansku vojsku. Porez je ubiran preko domaćeg vojvode koji je faktički upravljao Crnom Gorom, dok su porez kupili muselimi-knezovi sela, Crnogorci uglavnom hrišćanske vjeroispovijesti koji su bili oslobođeni plaćanja poreza.⁹ Međutim, i za vrijeme Skenderbega Crnojevića i pored visoke autonomije koju su imali, Crnogorci naviknuti na velike slobode i da imaju svoga gospodara, nijesu mogli da trpe nikakve regule i to je izazivalo crnogorski narod na otpor, bune i bjekstva preko granice na teritorije koje su bile pod mletačkom vlašću.

Popis kuća i baština u Staroj Crnoj Gori prema defteru iz 1523. godine

Nakon pokušaja uspostavljanja vlasti od strane Osmanskog carstva nad Crnom Gorom, a da bi mogle uvesti poreski i katastarski sistem, osmanske vlasti izvršile su popis kuća i baština i

⁷ Branislav Đurđev, *Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku*, Svjetlost, Sarajevo 1953, str. 46.

⁸ Dr Radoje Pajović, *Crna Gora kroz istoriju*, Obod, Cetinje 2005, str. 10.

⁹ Gligor Stanojević, *Crna Gora u XVI i XVII vijeku*, zbornik radova, Obod, Cetinje 2007, str. 197.

obezbijedile evidenciju-defter. Defteri za crnogorski sandžak uspostavljeni su popisom 1521. i 1523. godine i predstavljaju prve dokumente osmanske vlasti u Crnoj Gori. Ova dokumenta daju nekoliko važnih historijskih podataka kao što su organizacija Crne Gore po nahijama, nazivi sela i mahala-zaseoka, ime i ime oca vlasnika kuća i baština, ukupni broj kuća i baština, imena popova po selima, imena muselima po selima, iznos poreza po vlasniku kuće i baštine i ukupan iznos poreza na nivou sela.¹⁰

Važno je napomenuti da su osmanske vlasti preuzele postojeću administrativnu organizaciju Crne Gore o podjeli na nahije, sela i zaseoke (mahale), koja je bila uspostavljena za vrijeme Crnojevića.

Na osnovu deftera iz 1521. godine crnogorski sanžakat podijeljen je na šest nahija i to: Malonšići, Župa, Pješivci, Rijeka i Crmnica i nahija koja u defteru nema imena, a u kasnijim defterima je nosila ime Grbavci, Lješkopolje i na kraju Lješanska nahija. Nahija Pješivci obuhvatala je uglavnom teritoriju kasnije Katunske nahije. Dvije godine kasnije u defteru iz 1523. godine u crnogorskom sandžakatu pored spomenutih nahija koje su prethodno bile popisane 1521. godine, popisana je i nahija Grbalj koja se dijelila na Donji i Gornji Grbalj, dok je Cetinje koje je imalo status sela u okviru nahije Pješivci u prethodnom defteru, dobilo status nahije.¹¹

Na osnovu deftera iz 1523. godine popisano je 213 sela i zaseoka (mahala) u crnogorskom sandžakatu u kojima je bilo 2900 pošednika kuća i 704 pošednika samo baština bez kuće ili ukupno 3604 kuće i baštine ili prosječno oko 17 kuća i baština

¹⁰ Branislav Đurđev i Lamija Hadžiosmanović, *Dva deftera Crne Gore iz vremena Skender-bega Crnojevića*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo 1968-1973.

¹¹ Branislav Đurđev, *Turska vlast u Crnoj Gori u XVII i XVIII veku*, Svjetlost, Sarajevo 1953, str. 58-59.

po selu i zaseoku. Ako od ovog broja oduzmemo kuće i baštine koje se odnose na Grbalj u užoj Crnoj Gori ili Staroj Crnoj Gori evidentirana je 3161 kuća i baština na koju se plaćalo po 53 akči i to po nahijama:

1. Nahija Župa sa 11 sela i zaseoka sa 148 kuća i 63 baštine, ili ukupno 211 kuća i baština;

2. Nahija Malonšić koja je imala 14 sela i zaseoka sa 142 kuće i 36 baština, ili ukupno 178 kuća i baština;

3. Nahija Grbavci sa 32 sela i zaseoka imala je 550 kuća i 156 baština, ili ukupno 706 kuća i baština;

4. Nahija Pješivci sa 13 sela i zaseoka sa 164 kuće i 25 baština, ili ukupno 189 kuća i baština;

5. Nahija Cetinje sa 65 sela i zaseoka imala je 656 kuća i 108 baština, ili ukupno 764 kuće i baštine;

6. Nahija Rijeka sa 29 sela i zaseoka imala je 383 kuće i 72 baštine, ili ukupno 455 kuća i baština;

7. Nahija Crmnica sa 22 sela i zaseoka imala je 497 kuća i 59 baština, ili ukupno 556 kuća i baština i

8. Nahija Grbalj sa 27 sela i zaseoka imala je 360 kuća i to 133 kuće koje su bile oporezovane kao filurčije i 227 kuća tuždžija (solara) koji nijesu plaćali porez, nego su radili na carskim solinama i 182 baštine, ili ukupno 542 kuće i baštine.

Najveća je nahija prema defteru-popisu bila Cetinje sa 65 sela i mahala-zaseoka sa ukupno 764 kuće i baštine, a najmanja nahija je Malonšići sa 14 sela i zaseoka sa ukupno 178 kuća i baština.

Kao što se vidi iz podataka, defterima iz 1521. i 1523. godine posebno su obuhvaćeni i popisani vlasnici kuća, a posebno vlasnici baština čija imena nijesu ušla u popis vlasnika kuća.

Interesantno je upoznati se sa nazivima najvećih sela prema broju kuća i baština, po nahijama, da bi mogli imati određenu predstavu kako to danas izgleda, kao i da se upoznamo sa administrativnom strukturom u smislu broja popova i muselima (knezova) u okviru nahije.

Najveća sela u nahiji Župa bila su Beri sa 33 kuće i 13 baština (ukupno 46 kuća i baština), Momišići sa 32 kuće i 14 baština (ukupno 46 kuća i baština), Brežine sa 17 kuća i 3 baštine (ukupno 20 kuća i baština), Parc sa 11 kuća i 5 baština (ukupno 16 kuća i baština) i Šteke sa 11 kuća i 12 baština (ukupno 23 kuće i baštine), a najmanje selo Oliveroviće (pitanje je da li je prevod dobar, primjedba J.Đ.) sa 4 kuće.

Nahija Župa imala je jednog popa koji je živio u Berima i jednog muselima u selu Šteke.

U nahiji Malonšića najveća sela su bila: Crmljani sa 21 kućom, Bogešići sa 13 kuća i 3 baštine (ukupno 16 kuća i baština), Zuri (danas selo Grbe kod Spuža, primjedba J. Đ.), Kosić sa 14 kuća i 1 baštinom (ukupno 15 kuća i baština), Lješevići (danas zaseok Novog Sela) sa 10 kuća i 2 baštine (ukupno 12 kuća i baština), Vranici sa 13 kuća i 5 baština (ukupno 17 kuća i baština), Kalođerđevići sa 13 kuća i 3 baštine (ukupno 16 kuća i baština), a najmanji zaseok (mahala) bili su Radonjići sa 5 kuća i 1 baštinom (ukupno 6). Interesantno je napomenuti da je u to doba Spuž bio mahala sa svega 7 kuća.

Nahija Malonšići imala je tri popa od kojih je jedan živio u Bogešićima, a dva u Jednošima, đe je bio i manastir (danas Donji Zagarač, primjedba J. Đ) i dva muselima, jedan u selu Kosić, a drugi u selu Kalođerđevići.

Najveća sela u nahiji Grbavci su Komani Gornji sa 66 kuća i 15 baština (ukupno 81 kuća i baština), Liješnjje-Desići sa 39 kuća i 14 baština (ukupno 53 kuće i baštine), (selo Desići nalazilo se na prostoru Donjih Kokota)¹², Lješnjani Stanisalići sa 43 kuće i 4 baštine (ukupno 47 kuća i baština), Lješnjani Stanjevići sa 40 kuća i 11 baština (ukupno 51 kuća i baština), (selo Stanjevići nalazilo se na prostoru Donje Gorice)¹³, Kruse sa 25 kuća i 7

¹² Slobodan Čukić, *Vijesti*, 03. 11. 2013. godine.

¹³ Isto.

baština (ukupno 32 kuće i baštine), Goričani sa 23 kuće i 3 baštine (ukupno 26 kuća i baština), Piranići sa 21 kućom i 4 baštine (ukupno 25 kuća i baština), Goljemadi sa 19 kuća i 15 baština (ukupno 34 kuće i baštine), Kornet sa 20 kuća i 4 baštine (ukupno 24 kuće i baštine), Crnopedrići sa 19 kuća i 3 baštine (ukupno 22 kuće i baštine), Gradac sa 16 kuća i 5 baština (ukupno 21 kuća i baština) i Njegosalići sa 16 kuća i 4 baštine (ukupno 20 kuća i baština). Na „granicu“ između Gornjih Bandića i Zagarača prema planini Siljevici nalazi se zaseok Njegule, što asocira na ovo dosta veliko selo. Najmanja mahala u nahiji Grbavci je Kovače sa 6 kuća i 5 baština (ukupno 11 kuća i baština).

Nahija Grbavci imala je 7 popova i 3 kaluđera, i to u Goričanima (današnji Vukovci) su bila 3 popa i 2 kaluđera jer je u ovom selu bio manastir, po jedan pop je živio u selima, odnosno mahalama Goljemade, Skupo, Kovače i Mokanje (danas selo u Bandićima). Muselima je bilo devet i to u Đeđezima (danas selo u Bandićima), Stanasalićima i Skupo po jedan, a u Stanjevićima je popisano šest muselima, što govori da je ovo selo imalo jaku vlastelu.

U nahiji Pješivci najveća sela su bila: Vitkovići (danas selo Vitasojevići) sa 23 kuće, Cerovo sa 24 kuće, Drenovštica sa 17 kuća, Povija Bogmilovići i Gostovući sa po 15 kuća.

Nahija Pješivci imala je četiri popa i pet muselima i to u selima Milovići (danas Milojevići) i Bogmilovići je bio po jedan pop, dok su u selu Cerovo bila dva popa. Jedan musliman je popisao u Cerovu, dok su u Zagorku bila četiri muselima, što govori o jakoj vlasteli u ovom selu.

Najveća sela i mahale u nahiji Cetinje su bila: selo Njeguši - mahala Radičevići (danas Raičevići) sa 39 kuća i 1 baštinom (ukupno 40 kuća i baština), selo Njeguši - mahala Lihomotići sa 26 kuća i 1 baštinom (ukupno 27 kuća i baština), selo Njeguši - mahala Zalaz sa 24 kuće i 6 baština (ukupno 30 kuća i baština), selo Njeguši - mahala Polje sa 24 kuće i 1 baštinom (ukupno 25

kuća i baština), selo Njeguši - mahala Žanjev Do sa 20 kuća i 1 baštinom (ukupno 21 kuća i baština), selo Bjeloši sa 32 kuće, selo Cetinje - mahala Ivanovići (danas Donji Kraj) sa 22 kuće, Kosijeri - mahala Radilevići sa 26 kuća i 11 baština (ukupno 37 kuća i baština), Kosijeri - mahala Mikulići sa 22 kuće i 5 baština (ukupno 27 kuća i baština) i Brajići sa 23 kuće i 3 baštine (ukupno 26 kuća i baština), selo Cuce - mahale Aladinevići i Milovići sa 21 kućom i 6 baština (ukupno 27 kuća i baština), selo Cuce - mahala Kalodurđevići sa 16 kuća i 7 baština (ukupno 23 kuće i baštine).

Nahija Cetinje imala je 6 popova i 12 muselima i to u Njegušima 3 popa, u Kosijerima - mahala Mikulići 2 popa, a po 1 u Vučjem Dolu i Rucovićima. Na Njegušima su bila 3 muselima, 2 u Bjelošima i Brajićima i po 1 u Predišu, Zalazu, Vrbi, Ivanovićima - mahala Cetinja i Tomićima. Iz ovih podataka da se zaključiti da su u to doba Njeguši bili centar Cetinjske nahije (kasnije Katunske nahije), jer su imali 3 popa i 3 muselima (kneza), što ukazuje da su imali jaku vlastelu.

Najveća sela i mahale u nahiji Rijeka bili su: Građani sa 30 kuća i 6 baština (ukupno 36 kuća i baština), Bogute sa 26 kuća, Vignjevići sa 26 kuća i 2 baštine (ukupno 28 kuća i baština), Ceklin sa 23 kuće i 2 baštine (ukupno 25 kuća i baština), Začir sa 22 kuće i 1 baštinom (ukupno 23 kuće i baštine), Smokovac sa 18 kuća i 2 baštine (ukupno 20 kuća i baština), selo Dragosalići sa 18 kuća i 2 baštine (ukupno 20 kuća i baština), Donja Pelsa sa 17 kuća i Ulići sa 16 kuća i 3 baštine (ukupno 19 kuća i baština), među najmanjim je bilo selo Arbanasi sa 4 kuće.

Nahija Rijeka imala je 5 popova i 6 muselima i to u po 1 popa u selima Začir, Dubava, Seljani, Ulići i Bokovo, a po 1 muselima u Dubavi, Mračelju, Riječanima i Ceklinu, a 2 u Građanima.

Najveća sela i mahale u nahiji Crmnica bili su: Dupilo sa 69 kuća, Sotonići sa 50 kuća i 5 baština (ukupno 55 kuća i baština),

Brčeli sa 38 kuća i 8 baština (ukupno 46 kuća i baština),
Limljani sa 37 kuća i 10 baština (ukupno 47 kuća i baština),
Optočići sa 37 kuća i 4 baštine (ukupno 41 kuća i baština),
Boljevići sa 33 kuće i 3 baštine (ukupno 36 kuća i baština),
Karuč sa 32 kuće i 1 baštinom (ukupno 33 kuće i baštine),
Bukovik sa 30 kuća i 5 baština (ukupno 35 kuća i baština),
Godinje sa 27 kuća i 2 baštine (ukupno 29 kuća i baština).

Najveća sela i mahale u nahiji Grbalj bili su: selo Nalezići sa 30 kuća i 13 baština (ukupno 43 kuće i baštine), selo Pelinovo sa 16 kuća i 9 baština (ukupno 25 kuća i baština), selo Šišići sa 24 kuće i 4 baštine (ukupno 28 kuća i baština), selo Prijeradi sa 20 kuća i 10 baština (ukupno 30 kuća i baština), selo Bratešić sa 18 kuća i 6 baština (ukupno 24 kuće i baštine), selo Lastva sa 27 kuća i 15 baština (ukupno 42 kuće i baštine), selo Glavatičići sa 16 kuća i 12 baština (ukupno 28 kuća i baština), selo Kosorani sa 15 kuća i 8 baština (ukupno 23 kuće i baštine), selo Kovač sa 17 kuća i 4 baštine (ukupno 21 kuća i baština), selo Turija sa 18 kuća i 8 baština (ukupno 26 kuća i baština), sela Dub sa 32 kuće i 11 baština (ukupno 43 kuće i baštine), selo Sutvara sa 17 kuća i 4 baštine (ukupno 21 kuća i baština).¹⁴

Na osnovu broja kuća i baština može se približno doći do broja stanovnika po selima, koji podaci govore da su ova sela bila gusto naseljena. Teško je dokazati da ovo stanovništvo nije su precizno današnjem stanovništvu Crne Gore, pa o nekom doseljavanju na ovim prostorima poslije Kosovske bitke nema ni zborna.

Ovi podaci pokazuju da najveći broj sela i zaseoka popisanih 1523. godine i danas postoje sa istim imenom, jedino što neka sela danas imaju daleko manji broj kuća i stanovnika nego u to

¹⁴ Branislav Đurđev i Lamiya Hadžiosmanović, *Dva deftera Crne Gore iz vremena Skender-bega Crnojevića*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo 1968-1973, str. 48-53.

doba. Ovakvo stanje prouzrokovano je organizovanim iseljavanjem stanovništva Stare Crne krajem XIX vijeka u Srbiju, na početku XX vijeka na Kosovo i Metohiju i nakon Drugog svjetskog rata u Vojvodinu i Slavoniju. Sa današnje distance ne bi mogla dobiti pozitivnu ocjenu iseljavanja iz Crne Gore koja smo imali u XIX i XX vijeku, jer su izazvala demografske poremećaje.

Najveće demografske promjene nastupile su u nahijama Malonšići, Župa i Grbavce, koje su su gravitirale gradovima Žabljaku, bivšoj prestonici Crnojevića, Podgorici i Spužu, koji su bili zauzeti od strane Osmanskog Carstva. Ove su nahije nestale kao administrativne jedinice i njihova sela pripala su novoformiranim Katunskoj i Lješanskoj nahiji, dok su neka sela izbrisana iz pamćenja jer se njihovo stanovništvo ili iselilo ili priješlo u islam. Ovo iz razloga jer su ove nahije bile u blizini navedenih gradova pa je uticaj osmanske vlasti na njih bio velik.

Nahija Grbavci dobija ime Lješkopolje, da bi se kasnije od najvećih njenih sela (Kornet, Goljemadi, Sinjac, Stanisalići, Gradac i dr.), formirala nova nahija koja je dobila ime Lješanska nahija, a drugi dio priješao u okvir Katunske nahije kao na primjer Komani i današnja sela Bandića (Đeđezi, Mokanje, Župa, Braćani i Mugošina Livada), dok su sela na samom obodu Žabljaka (Grbavci, Piranići, Crnopetrići, Gorićani i dr.) ostala pod direktnom upravom osmanskih vlasti. Poznato je da je čitavo selo Piranići, koje je po popisu iz 1521. godine imalo 21 kuću priješlo u islam i preselilo se u Tuzi i Skadar.¹⁵

Malonšići se kao nahija pominju do početka XVII vijeka, da bi poslije izgubili svoj status, jer ih nema u opisu Skadarskog sandžakata Marina Bolice iz 1614. godine. Najveći dio sela ove

¹⁵ Branislav Đurđev i Lamija Hadžiosmanović, *Dva deftera Crne Gore iz vremena Skender-bega Crnojevića*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo 1968-1973, str. 18.

nahije (Jednoši-Zagarači, Grlov Kuk, sada zaseok Pod Kuk u Bandićima, i druga sela u Bandićima kao i Lužnica i Baločani u Komanima) pripao je Katunskoj nahiji, osim sela koja su se nalazila na obodu Spuža (Zuri, Kosić, Bogešići, Kalodurđevići i dr.) koja su bila podređena direktno osmanskoj upravi.

Nestala je i nahija Župa, najveći njen dio je pripojen Lješkopolju. Jedno selo u Bandićima sada se zove Župa, što predstavlja sećanje na ove nekadašnje nahije.

Primjeri međuvjerskog suživota u Staroj Crnoj Gori u XVI vijeku

Pojavu islamiziranih porodica crnogorskog porijekla u Staroj Crnoj Gori imamo još početkom XVI vijeka. Islamizacija kao društveni proces preobraćanja hrišćanskog crnogorskog stanovništva u u islam predstavlja osnovu nastanka muslimanskog naroda. Prva grupa muslimana stigla je u podlovčensku Crnu Goru krajem 1513. godine.¹⁶ Prema defteru iz 1521. godine u selu Gradac, nahija Grbavci (sada Lješanska nahija) bila je upisana jedna baština na Mustafu sina Abdulahova. U selu Limljani, nahija Crmnica upisana je kuća na Iskendera sina Borovog.¹⁷

Prema defteru iz 1523. godine popisano je islamizirano crnogorsko stanovništvo. U selu Ponari, nahija Grbavci (sada Zeta) upisane su dvije baštine na Mustafu sina Abdulahova, u selu Filipovići, nahija Grbavci (nije poznato autoru koje je ovo sad selo) upisano je da jednu baštinu drži Mehmed. U nahiji Rijeka,

¹⁶ Dr Zvezdan Folić, *Istorija muslimana Crne Gore 1455-1918*, knjiga I, Matica muslimanska, Podgorica 2013, str. 52.

¹⁷ Branislav Đurđev i Lamija Hadžiosmanović, *Dva deftera Crne Gore iz vremena Skender-bega Crnojevića*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo 1968-1973, str. 10. i 43.

u mahali Šišovići popisano je da je u pošedu jedne baštine Iskender, u selu Bokovu upisana je baština na Mustafu. Interesantno je posebno pomenuti da je u selu Ceklinu, nahija Rijeka, muselim bio Hamza Stjepanov koji je sa bratom Nikolom u selu Gornje Dobro u nahiji Riječkoj upisan da zajednički drži baštinu.¹⁸ Ovi podaci pokazuju da je islamizacija u Staroj Crnoj Gori počela u prvoj polovini XVI vijeka, što pokazuje primjer da jednu baštinu u selu Gornje Dobro u nahiji Riječkoj zajednički drže dva brata od koji je jedan islamske a drugi hrišćanske vjeroispovijesti, ali obojica imaju isti status što se tiče poreskih obaveza.

U defteru iz 1570. godine ima znatno više kuća i baština u pošedu islamiziranih porodica crnogorskog porijekla nego u defteru iz 1523. godine, u Ponarima (nahija Lješkopolje) upisane su tri kuće, a svega ima deset kuća, u mahali Filipovići (nahija Lješkopolje) zaveden je čiftluk (veća parcela obradivog zemljišta) na Osmana sina Mehmedova koji plaća sandžak-begu 50 akči. U selu Lješnjani Stanjevići i u selu Lješnjani Stanisalići (nahija Lješkopolje, kasnije Lješanska nahija) nalaze se tri baštine u pošedu islamiziranih Crnogoraca, a u selu Piranica (nahija Lješkopolje) bivša njiva Crnojevića upisana je u pošed četiri hrišćanina i Murata, sina Abdulahovog. U selu Komani Donji (nahija Lješkopolje, kasnije Katunska nahija) upisana je jedna baština na Aliku, sina Ahmetova iz Žabljaka, a jedna kuća u mahali Lazar istog sela upisana je na Aliju, sina Abdulahovog. U selu Komani Gornji dvije baštine se nalaze u pošedu islamiziranih Crnogoraca, jedna u pošedu Sulejmana, sina Muhamedova, a druga u posjedu Mustafe, sina Mehmedova obojice iz Žabljaka. U Komanima Gornjim od 17 baština, koliko ih ima

¹⁸ Branislav Đurđev i Lamija Hadžiosmanović, *Dva deftera Crne Gore iz vremena Skender-bega Crnojevića*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo 1968-1973, str. 7, 35. i 36.

ukupno, još su tri upisane na hrišćane iz Žabljaka, a dvije na hrišćane iz Podgorice i tri na hrišćane iz ostalih mjesta, tako da svega sedam baština drže stanovnici sela. Jedna dolina u selu Deđzima koje je teritorijalno pripadalo Komanima sada se zove Sulejmanovica (primjedba J. Đ). U selu Beri (nahija Župa, kasnije Lješanska nahija) jedna baština se nalazi u pošedu Ibrahima Čauša sa Meduna, jedna baština nalazi se u zajedničkom pošedu Hamze, sina Skenderova i Vuče, sina Dmitrova, jedan vinograd nalazi se u pošedu Togrula, vojnika iz tvrđave, a drugi vinograd se nalazi u pošedu Hamze, sina Džaferovog. Kod Tološa upisana je livada na đecu Pir Alije. Takođe dvije baštine u selu Oliverovići, u nahiji Župa upisane su u pošed islamiziranih Crnogoraca. U Malonšićima upisan je čifluk hodže Alije, hatiba iz Podgorice, koji plaća 60 akči godišnje. On drži još jednu baštinu. Jednu šumu u Malonšićima drži dizdar Nurulah, a još tri baštine su upisane na muslimane. U Himcima (mahala u nahiji Cetinje) je jedna kuća upisana na Skendera, sina Abdulahova. U selu Gornji Do (nahija Rijeka) upisan je čifluk vojvode Hizira hasa zemir, godišnje 50 akči. U Bokovu (nahija Rijeka) upisana je jedna kuća na Ahmeda, sina Abdulahova. U selu Dodoši (nahija Rijeka) nalazi se jedna ada i jedna šuma u pošedu muslimana, a u Boljevićima (nahija Crmnica) je jedna baština u pošedu sinova Mustafe iz Žabljaka.¹⁹

Ovi podaci iz deftera iz 1570. godine su interesantni jer pokazuju tendenciju određenog povećanja islamiziranog stanovništva, posebno u istočnim krajevima Stare Crne Gore, ali dominantno stanovništvo je hrišćansko. Nekih većih promjena u društvenom položaju crnogorskog naroda u XVI vijeku nije bilo, Crnogorci su i dalje trebali da plaćaju samo filuriju, oni su i dalje bili slobodni seljaci, jedino je došlo do povećanja godišnje poreske dažbine na

¹⁹ Branislav Đurđev, *Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku*, Svjetlost, Sarajevo 1953, str. 67. i 70.

65 akči sa 53 akči koliko je trebalo da plaćaju za vrijeme Skenderbega Crnojevića.²⁰ No, i u drugoj polovini XVI vijeka bune i borbe crnogorskog naroda ne prestaju zbog obaveze da plaćaju porez osmanskoj imperiji. U borbi za svoju slobodu i političku nezavisnost Crna Gora oslanjajući se na Veneciju (borbe i bune su vođene 1565, 1566, 1567. godine)²¹ Crnogorci su učestvovali u velikom Kiparskom ratu 1570-1577 godine na strani Venecije.²²

Posebno su interesantni podaci iz deftera iz 1570. godine koji se odnose na strukturu stanovništva Donjih i Gornjih Komana (u njihovom sastavu su i sela u Bandićima). Donji i Gornji Komani nalaze se na domaku Podgorice i Spuža koji su u to doba bili pod osmanskom vlašću, tako da je i normalno bilo očekivati da će proces islamizacije biti jači u ovim nego u drugim selima Crne Gore. Donji i Gornji Komani bili su u sastavu nahije Lješkopolje, a kasnije u XVII vijeku formiranjem Katunske nahije pripali su toj nahiji. Ova dva sela imala su donekle tretman katuna, jer podaci jasno pokazuju da je od 17 baština 10 u pošedu islamiziranih Crnogoraca-musliman iz Žabljaka, Podgorice i iz drugih mjesta iz Crne Gore, a 7 u pošedu starošćedilaca sela.

Primjeri međuvjerskog suživota u Staroj Crnoj Gori u XVII vijeku.

Ovom prilikom prezentiraćemo dio arhivske dokumentacije iz XVII vijeka koja se čuva u kotorskom arhivu, a koja otlikava političko stanje i multietičnost življenja u Staroj Crnoj Gori u

²⁰ Branislav Đurđev, Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku, Svjetlost, Sarajevo 1953, str. 64.

²¹ *Istorija Crne Gore*, knjiga 3, str. 40 i Bogumil Hrabak, *Podgorica do početka XIX vijeka*, str. 68, Titograd 1968. god.

²² *Istorija Crne Gore*, knjiga 3, str. 47-66.

tom periodu. Naime, crnogorski glavari su se na Opštem zboru od 4. decembra 1660. godine, svečano obavezali pismenom zakletvom koju su uputili vanrednom providuru Kotora i Albanije da neće dozvoliti da bilo kakva četa Turaka iz Podgorice ili iz okoline prodre na području Kotora, Budve i Paštrovića. Na osnovu postignutog dogovora na Opštem zboru, sklopljen je 30. maja 1661. godine ugovor između crnogorskih glavara i predstavnika mletačke vlasti u Kotoru.²³

Sa crnogorske strane ugovor je potpisalo 29 glavara iz Stare Crne Gore, deset kneževa iz Crmnice i iguman iz Vranjine koji je, kako smatraju istoričari, vršio dužnost vladike, poslije smrti vladike Mardarija 1659. godine do dolaska vladike Ruvina Boljevića 1662. godine.²⁴

Zbog interesantne sadržine, ovoj ugovor kojeg je sa staro-latinskog preveo uvaženi gospodin Miloš Milošević iz Kotora, prenosimo integralno. On odražava vrijeme i uslove u kojem je živjela Stara Crna Gora u XVII vijeku.

Dana 30. maja 1661.

Sačinjeno u Kotoru, sa one strane Fiumare (Škurde), u prisustvu dolje pomenutog Franja Paskvalija pokojnog gospodina Tome, poštovanog sudije i gospodina Nikole Jakonje, poštovanog auditora.

Predamnom, niže potpisanim kancelarom, lično su pristupili knez Pero Milović iz Bjelica, knez Stefan iz Njeguša u ime pomenutog sela i drugih kneževa iz Crne Gore, to jest: kneza Pera iz Ozirnića, kneza Pera Lakovića i kneza Vučićeva iz Cuca, kneza Đura Vukoševa iz Čeklića, kneza Batrića iz Cetinja, kneza Nika Vučića iz Čeklića, kneza Spaha Dragova sa svojom braćom iz

²³ Istorijski arhiv Kotor, SN CII, 499/t, 500, 500/t, 501.

²⁴ Ivo Stjepčević i Risto Kovijanić, „Dokaz o autonomiji Crne Gore u XVII vijeku“, *Istorijski zapisi*, 1953. Titograd

Ljubotina, kneza Vuksana iz Uganja, kneza Bojana Ivančeva iz Mikulića, kneza Milonje i Vučete iz Dobra, vojvode Ostoje Hamzića sa braćom iz Mikulića, kneza Raduna sa svojom braćom iz Komana, kneza Radonje Grujića iz Lješkopolja, deset kneževa iz Crmnice, kneza Pera iz Pelješa, kneza Staniše iz Gradca, kneza Vuka iz Bandića, kneza Dragoja i kneza Radula iz Pješivaca, kao i u ime Elez Age Kostić, Turčina iz Podgorice, kao i Ivana Raičeva, Miloša njegovog šurjaka iz Ozrinića, Hasana Kasumova i Hasana Moske iz Čeklića, kaluđera-Igumana, vojvode Stjepana iz Crmnice, koji, svi zajedno i solidarno radi mira cijele zemlje Crne Gore i da bi se došlo do dužnih preciznih rezultata svega onoga što kneževi i glavari Crne Gore uz odobrenje Opšteg zbora obećali i na šta su se svečano obavezali sa pismenom zakletvom od 4. decembra 1660. upućenom Presvijetlom i Preuzvišenom gospodinu sudiji Francésku Oriu, vanrednom providuru Kotora i Albanije. A da se to ubuduće ne bi ni u najmanjoj mjeri pogazilo postignuli su među sobom dolje spomenute pogodbe, obaveze i dogovore koji će morati biti uvijek i u svako doba ispunjavani i održavani, bez kršenja i pod teretom zakletve i istinske vjere bez ikakvog pogo- vora koji odbija ili drukčijeg cjepidlačenja.

Gore neće ni na kakav način dozvoliti da bilo kakva četa Turaka iz Podgorice ili onih iz okoline pro- dre na područje Kotora, Budve i Paštrovića, ukoliko ne prelaze broj od stotinu osoba, nego će ih izbaciti i protjerati. A u slučaju da bi od takvih četa bila prijavljena kakva šteta podanicima Prevedre Republike, oni iz Crne Gore se obavezuju da će je nadoknaditi i isplatiti. Tako isto, sve štete koje bi mletačkim podanicima bile nanijete od strane bilo kakve druge čete koja bi prodrla na pomenute teritorije preko Crne Gore, a ne prelazi broj od 100 ljudi, u kojem slučaju će obaveza gore spomenutih iz Crne Gore biti da dva dana unaprijed obavijeste presvijetlu i preuzvišenu gospodu predstavnike ovih gradova i Budve i još

sudije iz Paštrovića. Granica spomenute Crne Gore određuje se rijekom Moračom tako da cijelo područje koje se nalazi sa ove strane spomenute rijeke prema Crnoj Gori, treba da bude nadzirano od spomenutih Crnogoraca, kao što je to gore rečeno. A ako bi se nekim slučajem dogodilo da neko od spomenutih iz Crne Gore, izlazeći iz gore pomenute granice stigne u Bar i tamo sa tamošnjim Turcima počne da nanosi štetu nekoj od pomenutih teritorija, pa čak i kada ne bi prošao po gore spomenutim granicama Crne Gore, svaka šteta koja bi se nanijela mletačkim podanicima moraće da se nadoknadi i plati od onih iz Crne Gore, kao što je gore rečeno, a sa čim su se međusobno solidarno saglasili stanovnici Crne Gore jedni za druge, kako svojim životima tako i svojom vlastitom imovinom, bez izuzetka. Zato će moći biti po potrebi uvijek uhapšeni i odvedeni bilo kod gvozdениh šipki pred ulazom u ovaj grad ili na druga mjesta po naređenju preuzvišenog gospodina vanrednog providura i njegovih naslijednika, a da se oni iz Crne Gore nikako ne mogu pozvati na činjenicu da onaj uhvaćeni nije izvršilac, ili bilo pod kakvim drugim izgovorom, bez izuzetka, nego uvijek treba da odgovaraju jedan za drugog, a poslije će nevin dobiti naknadu od krivca. Pri tom se izjavljuje da, ukoliko bi prilikom protjerivanja gore spomenutih četa Turaka, neko od njih bio ubijen, pa bi iz tog razloga neko od spomenutih iz Crne Gore bio uznemiravan od strane samih Turaka, onda će u tom slučaju svi drugi iz Crne Gore biti podložni, a oni se na to obavezuju, da uplate svoj odgovarajući dio, bilo da su učestvovali u tim događajima ili ne.

I neka ovaj sporazum ima uvijek snagu zakona i dobrovoljnosti i treba da bude potpisan od gorespomenutog kaluđera u ime svih ostalih i da bude registrovan u opštinskoj kancelariji Kotora na vječno pamćenje.

(Na margini na kraju dokumenta): Prevedeni potpisi dolje spomenutih:

Ja iguman Vas iz Vranjine potvrđujem kako je gore rečeno u ime svih kneževa.

Ja pop Aleksa potvrđujem kako je gore rečeno u ime svi kneževa.

Ja Stevan iz Crmnice potvrđujem kako je gore rečeno i u ime gorepomenuti kneževa.

Izvod na pergameni.²⁵

Kao što se vidi u ovom međunarodnom ugovoru precizirana je granica Stare Crne Gore u XVII vijeku i definisan izraz „narod crnogorski“, kao konstituent crnogorske državnosti, kako je to ugovorom precizirano „granica spomenute Crne Gore određuju se rijekom Moračom tako da cijelo područje koje se nalazi sa ove strane rijeke Morače prema Crnoj Gori, treba da bude nadzirano od spomenutih Crnogoraca“. Ovaj ugovor potvrđuje činjenicu da je Crna Gora u drugoj polovini XVII vijeka bila nezavisna, jer ovakav međudržavni ugovor mogao je biti potpisan samo od strane nezavisne države. Treba napomenuti da se u ovom periodu cio Balkan nalazio pod osmanskom vlašću, osim Crne Gore koja je održavala svoju nezavisnost stalnom borbom za slobodu. Takođe ovaj ugovor pokazuje da je crnogorski Zbor bio najznačajnija državna institucija plemenskog društva i najviši upravni organ političke vlasti u crnogorskom društvu, koji je predstavljao politički okvir, bio je iznad seoskih, bratstveničkih, plemenskih i nahijskih interesa i funkcionisao je kao vojno-demokratsko predstavništvo naroda Crne Gore, čiji su članovi bili svi punoljetni Crnogorci, a izvršnu vlast Stare Crne Gore činio je vladika koji je biran iz raznih plemena i knez kao prvi glavar, a plemenski glavar bio je plemenski knez.

Pored određivanja granice Crne Gore prema Osmanskoj imperiji i obaveze Crnogoraca da kontrolišu čitavu teritoriju Crne

²⁵ Istorijski arhiv Kotor, SN CII, 499/t, 500, 500/t, 5001

Gore odredbama ovog ugovora crnogorski glavari hrišćanske i islamske vjeroispovijesti obavezivali su se da nipošto ne dozvole nijednom odredu Turaka od Podgorice (Podgorica se u to vrijeme nalazila pod otomanskom imperijom) i drugih krajeva, koji ne prelazi 100 druga, da pređu na područje Kotora, Budve i Paštrovića, nego da će ih razbiti i otjerati. Ukoliko se radi o većem neprijateljskom odredu od 100 ljudi crnogorski glavari su se obavezali da dva dana ranije obavijeste predstavnike Kotora, Budve i Paštrovića.

Nesporno je da uslovi od Mletačke Republike koje su crnogorski glavari morali prihvatiti da bi očuvali nezavisnost svoje države nijesu bili povoljni, međutim zbog postojećih istorijskih i geografskih okolnosti, Crna Gora nije imala drugoga izbora. Kao što je rečeno, ovaj ugovor su potpisali crnogorski plemenski glavari hrišćanske vjeropispovijesti koji su činili većinu (hrišćansko stanovništvo je bilo većinsko), i crnogorski glavari islamske vjeroispovijesti sa najvećim titulama i to, vojvoda Ostoje Hamzić sa braćom iz Mikulića, Elez Aga Kostić, Hasan Kasumov i Hasan Moske iz Čeklića. Na osnovu podataka iz ugovora može se zaključiti da su islamizirani Crnogorci-muslimani imali iste glavarske položaje i preuzimali iste obaveze u odbrani suvereniteta svoje države Crne Gore kao i ostali Crnogorci hrišćanske vjeroispovijesti, i na taj način dijelili zajedničku sudbinu sa ostalim većinskim pravoslavnim življem u Crnoj Gori. Ovi podaci jasno pokazuju da je nastavljena međuvjerska tolerancija i međusobno uvažavanje i poštovanje između ove dvije religije istog naroda, jer što pjeva Njegoš „brat je mio koje vjere bio“.

Da nije navedeni ugovor od 30. maja 1661. godine bio usamljen primjer koji potvrđuje ravnopravnost crnogorskog naroda islamske i hrišćanske vjeroispovijesti, takođe govori jedan važan dokument iz 1663. godine. Radi se o ugovoru potpisanom 04. jula 1663. godine u Kotoru između predstavnika

Mletačke Republike i glavara iz Komana i Mikulića.²⁶ Istina ovaj ugovor su potpisali samo predstavnici plemena Komana i Mikulića, knez Radun iz Komana i islamizirani glavari iz Komana i Mikulića, a ovjerio ga je Vladika crnogorski sa prvim knezom Crne Gore, tako da je njegov značaj najvećeg ranga. O značaju i suštini ovog dokumenta najbolje je da ga poštovani čitaoci upoznaju u integralnm obliku.

Dana 4. jula 1663. godine

Sačinjen u Kotoru u Sudskoj palati u vijećnici visoko poštovanog i uzvišenog gospodina Zorzi Cornera, prečasnog vanrednog upravitelja u Provinciji, u prisustvu veoma poštovanog gospodina Vincenza Draga, kao i gospodina Giovanija, prečasnog sudije i gospodina Triffona Vrachiena, prečasnog sudije.

Dolje imenovani predstavnici tj. lično Osman Jussufov (Jusufof) iz Komana, Velia Hassuhovich (Hassuhović), Turčin iz Komana, Usain Mahamedov, Turčin iz Komana, Alija Sulimanov, Turčin iz Komana, Cassum (Kasum) Velia, Turčin iz Mikulića, knez Radun iz Komana, istovremeno i čvrsto su, kako za sebe, tako i za druge glavare i za sve seljane, obećali u njihovo ime i preuzeli obavezu za mir u svoj Crnoj Gorii i ovoj sudskoj oblasti, kako bi ubuduće prestale sve uvrede koje su godinama činjene na štetu ne samo seljana iz ove sudske nadležnosti nego i iz Budve i Paštrovića tako da se oni pridružuju dolje potpisanim stranama i prihvataju uslove da bude izvršeno i poštovano pod zakletvom u neprekidnom trajanju i bez prigovora ili neke druge nagodbe, te da gore pomenuti Komani i Mikulići neće više praviti ili propuštiti u budućnosti čak ni najmanju grupu koja bi činila štetu ovim krajevima, Budvi i Paštrovićima, niti se dozvoliti da kroz njihova sela i okolinu uđe u ta mjesta neka grupa iz Podgorice koja se

²⁶ Istorijski arhiv Kotor, SN CIB, 642-643/t , 682-683/t; Slavko Mijušković, „Jedan prilog Istoriji Crne Gore“, *Istorijski zapisi* knj. 9, Cetinje 1953, str. 233-237.

sastoji do 60 ljudi; u tom slučaju se gore navedeni sa svim svojim seljanima obavezuju i dobrovoljno obećavaju da će ih odbiti i da im neće dozvoliti prolaz kroz ove krajeve; ali ukoliko se prilikom susreta sa grupom Podgoričana dogodi da njihov broj pređe 60, obavezuju se da će tri dana unaprijed obavijestiti presvijetlog gospodina Vladiku i crnogorske knezove kako bi, njihovom brigom, ova poruka bila hitno prenesena visoko poštovanom i presvijetlom svešteniku koji predstavlja one iz Budve, kao i sudijama iz Paštrovića. U slučaju da gore pomenute osobe i njihovi seljani i najmanje prekše gore pomenute obaveze, odnosno da propuste te grupe koje čine štetu ovim krajevima ili pak najmanju štetu gore pomenutom visoko poštovanom Vladići i knezu Batriću, prvom galavaru Crne Gore, obavezuju se kako su se već obavezali da će nadoknaditi svu štetu koji su počinili i, ako se neko od pomenutih Komana i Mikulića pridruži makar i najmanjoj grupi onih iz Bara, Podgorice i odatle sa njima ili nekim drugim Turcima dođe da pravi štetu na neke od gore pomenutih teritorija, iako ne prolazi kroz Crnu Goru, svu štete će, međutim, koju će počiniti gore pomenutim Mlecima morati da nadoknade i plate poglavarstva Komana i Mikulića, podrazumijevajući, stoga, da će jedan drugoga bolje (kontrolisati) garantujući to životima i dobrima bez ikakvog izuzetka, jer će, iz tog razloga, moći biti uvijek i svagda uhapšeni i pritvoreni, a da se nikad na to ne mogu žaliti, i da nevini nema pravo da se žali na krivca dodajući još, da neispunjenje obaveze da odbiju grupu onih koji dolaze iz Podgorice, koja ne prelazi broj od 60 kao što je gore navedeno i u slučaju da taj broj prelazi 60 da o tome ne obavijeste kako je rečeno svaku štetu koju isti počini, i gore pomenuti i njihovi glavari i seljani obavezuju se da nadoknade štetu; ova konvencija ima stalno trajanje, po zakonu je dobrovoljno sačinjena, a treba da bude potpisana od strane gore pomenutog Vladike njegovim imenom i imenom ostalih sačinilaca.

Vincenzo (Viučenco) Drago kao i gospodin Giovanni (Đovani), gore pomenuti sudija.

I ovaj ugovor još jednom daje realnu sliku političkog i međuvjerskog suživota u Staroj Crnoj Gori u XVII vijeku, periodu u kojem su Starom Crnom Gorom kao i u XVI vijeku vladale vladike iz raznih plemena i knez kao prvi glavlar, a glavlar plemenima bio je plemenski knez.

Ovaj je ugovor posebno važan jer daje i sliku plemenske organizacije Stare Crne Gore i njenu samoupravu i plemensku potčinjenost vladici i prvom crnogorskom knezu. Pleme Komani (Komani i Bandići) sa relativno velikim brojem stanovnika po km², graničilo se sa osmanskim imperijom, Podgoricom i Spužom, pa je i normalno da je broj islamiziranih porodica bio veći nego u drugim krajevima Stare Crne Gore. Ali u ovoj priči najinteresantnije je da su ugovor za odbranu svoje teritorije, odnosno Crne Gore, od napada osmanskih snaga, potpisali predstavnici plemena Komana i Mikulića i to samo jedan Crnogorac hrišćanske vjeroispovijesti, knez Radun iz Komana i pet crnogorskih glavara islamske vjeroispovijesti-muslimana (četiri iz Komana i Bandića i jedan iz Mikulića). Istorijski knez Radun treba da bude vojvoda Radun, ličnost iz *Gorskog Vijenca*, ovo zbog vremena i plemena u kojem je živio, selo Progonovići su u to doba bili sastavni dio plemena Komani.²⁷ Što su se u ovom ugovoru crnogorski glavari, a samim tim i crnogorski narod islamske vjeroispovijesti zvali „Turci“, može se smatrati normalnim, jer razvijanje nacionalne svijesti i formiranje nacije imamo tek u XIX vijeku, pa je u ranijem periodu podjela bila uspostavljena samo na osnovu vjeroispovijesti. Obzirom da su većinski narod i vlast Osmanskog carstva činili Turci islamske vjeroispovijesti, to su se svi drugi narodi u okviru ovog carstva koji su bili islamske vjeroispovijesti zvali „Turci“, bez obzira na njihove jezičke, istorijske, kulturne, etničke i teritorijalne razlike.

²⁷ Risto R. Radunović, „Istorijska osnova završene scene Njegoševog Gorskog Vijenca“, *Istorijski zapisi* 1986/4, str. 140-156.

Primjer međuvjerske tolerancije u Crnoj Gori u XIX vijeku

Nakon prisajedinjenja Podgorice i Zete Knjaževini Crnoj Gori na Cetinje je došla delegacija podgoričkih muslimana. U *Glasu Crnogoraca* piše da je u utorak poslije podne oko dvije ure na Cetinje stigla *na bijesnim hatima deputacija od 15 Muhamedanaca svi iz Podgorice, sve same age i begovi*.²⁸ U deputaciji su bili: Bećir beg Osmanagić, vođa deputacije, Osman beg Osmanagić, Derviš beg Osmanagić, Mehmed beg Lekić, Zelen Andrović, Murat aga Adžimehov, Ahmet beg Osmanagić, Mehmed beg Đurđević, Maše Adži Ahmetov, Šaih beg Šehović, Sulejman aga Veslić, Avdo Krnjić, Mustfa Adži-Useinović, Etem Bulić, Ibrahim beg Avelić, Asan Hadžibaro Mučić.

Šutri dan oko 11h prijed podne, ova deputacija bila je primljena na svečanu audijenciju kod Njegovog Visočanstva Knjaza. Vođa deputacije Bećir beg Osmanagić u svojoj pozdravnoj besjedi nakon protokolarnih riječi između ostalog je rekao: „Čuli smo i videli smo Gospodaru koliko si bio pravičan i velikodušan prema našim jednovjernicima po drugim mjestima koja je tvoja hrabra vojska uzela, pa se radujemo, što se milost Božja smilovala na nas, te nam je u Tebi dala novoga Gospodara. Molimo Ti se lijepo, da nas osenčiš sjenom tvojih moćnih krila, nas i djecu našu i unuke naše, a mi Ti zadajemo Božju vjeru tvrdu i neslomljivu, da ćemo se truditi da ne budemo manji od Tvojih najboljih Crnogoraca, naših današnjih sugrađana“.

U odgovoru deputaciji Knjaz je u prigodnoj besjedi između ostalog rekao: „Što se mene i mojih vlasti tiče, znajte da neću praviti razliku među svojim podanicima po vjeri. Moja pravda i

²⁸ *Glasu Crnogoraca* br. 5 od 17. februara 1879. godine.

moja ljubav jednaka je za sve, koji je zaslužuje svojim vladanjem i svojim državljanskim vrlinama. Od vas očekujem da ćete se kao novi Crnogorci izjednačiti sa svojim starim Crnogorcima“.

Deputacija je ostala na Cetinje od utorka do petka kada je davan u velikoj cetinjskoj gostionici svečani objed, pri kojem su učestvovali neki njihovi rođaci iz Bajica, na ime Martinovići koji su od dva brata đeca sa Osmanagićima, i tom se prilikom svečano pobratimili. Od strane Martinovića deputaciju su pozdravili Savo Matov Martinović i vojvoda Marko Dragov Martinović, sa željom da se među „pravoslavnijem i muhamedanskim Crnogorcima uspostavi bratska sloga i da ne bude više razlike među sinovima jednog naroda“.

Smatram da ovom tekstu ne treba davati neki komentar, jer sam dovoljno govori o odnosu Crnogoraca i muslimana krajem XIX vijeka.

O primjerima suživota crnogorskog naroda hrišćana katoličke, pravoslavne i muslimanske vjeroispovijesti u Crnoj Gori ovom prilikom bih samo rekao da tu slogu i toleranciju jasno odslikavaju crkve sa dva oltara, pravoslavnim i katoličkim ili Rumija koja je povezivala sve tri vjeroispovijesti, na čijem se vrhu svake godine na Trojičin dan odvijao običaj iznošenja Vladimirovog krsta i u njemu su učestvovali pripadnici sve tri vjere – pravoslavne, katoličke i islamske. Pa će to u Evropi ima veličanstvenijeg primjera bratske sloge naroda sa tri vjeroispovijesti istih korijena.